

Ի Ե Ձ Ո Ր Ի Ս Ր Ն Ն Ս Վ Ո Ն

ՍՈՒՄՆԵՐԵՆ ԶԵՐԿԱՆ ՀՈՅ ԲՈՐՐԵՐՈՒՄԵՐՈՐ
ՄԷՋ

Հայերէնի մէջ բայերու սահմանական ներկան իր անկայուն ձեւով, ուսումնասիրութեան համար բաական շահեկան նիւթ մը կը ներկայացընէ: Ոսկեգարեան Հայերէնը, ինչպէս այլապէս է, ունէր ապաւնիի եւ ստորագրականի իր ուրոյն ձեւերը, տարբեր սահմանականէն, բայց նոյն իսկ ե. դարուն ընտանեկան լեզուի մէջ սովորական դարձած էր սահմանականը գործածել ապաւնիի եւ ստորագրականի տեղ, որպիսի օրինակներ կը գտնենք նոյն դարուն, մանաւանդ Ղազար փարպեցւոյ ինչ ինչ գրուածներուն մէջ: Ղազար փարպեցիի ամենէն աւել լատենդած է ընտանեկան լեզուի ձեւերը. զոր օրինակ՝ «Եկ. — ուսմ. գրեց.», «Գնա՛ւ աստի.», «Ինչ անխնայ», «— Եւ զի ինչոք եւն (Հմմտ. քնն. քերական. Այսրենեան, էջ 74):

Սահմանականի ձեւը ապաւնիի եւ ստորագրականի տեղ բանեցնելու այս ձգտումը յաճորդ տարերու մէջ ալ աւելի շեշտուեցաւ, մինչեւ որ լեզուէն իսպառ ջնջուեցան ապաւնիի եւ ստորագրականի նախկին ձեւերը, առաջ բերելով շփոթութիւն մը որ անշուշտ պայտպեօ պարտ էր դարձանուիլ: Այստեղ նպատակ չունինք քննել թէ ինչ պատճառն ապաւնիի եւ ստորագրականի հին ձեւերը տեղի տուին եւ սահմանականի ձեւն սկսաւ անոնց տեղը բռնել, այլ կ'ուզենք ներկայացնել լեզուին բոլոր ճիգերը՝ սահմանականի նոր ձեւ մը ստեղծելու համար, քանի որ սահմանականը իր կրած նշանակութեան եղանակաւորումով, ալ դա. գրած էր բուն ներկայի իմաստը տալէ, որով իմաստի շփոթութիւն մը առաջ եկած էր:

Այս շփոթութեան առաջին առնելու համար լեզուին մէջ երեւան եկած են երեք տարբեր ձեւեր, որ հետեւեալներն են:

Ա. — Ե՛մ բային օժանդակութեամբ կազմուած ձեւ մը. օրինակ՝ ե՛մ ի գալ, ե՛մ ի գալ եւն:

Բ. — Ի՛նչ (— կը) մասնակիին յարաբերութեամբ կազմուած ձեւ մը. օրինակ՝ Ի՛նչ գալ, Ի՛նչ գալ, Ի՛նչ գրել:

Գ. — Դ՛նք եւ ի մասնակիներով կազմուած ձեւերը. օրինակ՝ Դ՛նք ե՛մ, Դ՛նք ե՛ն եւն:

Առաջին ձեւին գործածութեան սկիզբը կը գտնենք մեր մատենագրութեան մէջ նոյնիսկ Է. դարէն եւ ցանցառօրէն գործածուած յաճորդ դարերու մէջ. օրինակ՝ «Դուք գտնաւորս այլ յայրել ե՛մ ի գալ (— գուք տաճարն ալ այրել կու տաք): Յոյնք ե՛մ ի գալ ի վրայ մեր (— Յոյնք մեր վրայ Յոյնք եւն, Է. դար. Յովհ. Մամիկոնեան). Գիտես զի համառօտն ե՛մ յախորթել (— գիտես որ համառօտն

1 Սահմանական ներկան բայերուն ամենէն գործածական ժամանակն է եւ լեզուին մէջ այն աստիճան տիրող դերը մէ կը գրուէ որ Հր. Աճառեան իր Classification des Dialectes arméniens մէջ յարմար տեսնէ Հայ գրատարաբանները գրականագիտ. իրենց սահմանական ներկայի ձեւերուն տարբերութեան համեմատ:

տէն կ'սիրութեմ. Գր. Նարեկ. Մեկն. Երգ Երգոցի). Հայոց կանթեղն էն էլ — էլ (— Հայոց կանթեղը կը վառեն). [է] Հոգաւ ե՛մ (— կը հաւատամ, Վարդան Վ. արեւելքի. ԺԳ. դար): Սահմանականի այս ձեւը, ինչպէս դիտել կու տայ Հ. Ղ. Յովնանեան իր Հեղուկներէն, Նախնայ Ռաֆայէլի գործին մէջ, կը թուի աւելի յատուկ ըլլալ հայկական արեւելեան գաւառներու՝ Մեծ Հայոց ումլորէնին. — քանզի ընդհանրապէս այդ գաւառներու մատենագրութեան լեզուին մէջ կը նշմարուին — եւ անսովոր՝ կիլիկեան հայերէնին ուր միայն ժխտական ձեւերը մնացած էին ի գործածութեան, հաստատական ձեւերը փոխանակուած ըլլալով տարբեր ձեւով մը (Ինչ ով): Այսպէս թէ այնպէս սահմանականի այս ձեւը չկրցաւ ընդհանրապէս լեզուին մէջ եւ վերապահուած մնաց սահմանական ներկայի ժխտական ձեւերուն. օրինակ՝ Ի՛նչ ի գալ, Ի՛նչ գալ, Ի՛նչ գրել (— Ի՛նչ ի գալ, Ի՛նչ ի գալ, Ի՛նչ ի գրել): Եւն: Միայն Մարտին, խոյն եւ Արդուին բարբառներն են որ ցարգ պահանջ են հաստատական ձեւերը, ինչպէս կը հաստատէ Հր. Աճառեան:

Սահմանականի այս ձեւին (հաստատական ձեւերուն) գրեթէ իսպառ խափանուելուն պատճառն այն կը թուի ըլլալ թէ միջանկեալ չնախ գիրն ինչպիսի՞ առաջին լծորդութեան էլ վերջաւորող բայերուն աննախդի ձեւը՝ (Ի՛նչ գրել կամ գրել ե՛մ = Ի՛նչ գրել կամ գրել ե՛մ, Լ փոխուելով ըի) նոյնացաւ ուրիշ բաղադրով ձեւի մը հետ, այն է՝ գրել եմ (— գրել եմ = գրել — եմ): Թայտնի է թէ հին հայերէնի յարակատարը՝ գրել — եմ, գրել — եմ, գրել — եւն, նոյն պարագային գրել եմ, գրել եւ, գրել եւ, գրել եւ, սղմած է եւ երկուստեան, յեւ տոյ Լ փոխուելով ըի՝ եղաւ գրել եմ, գրել եւ, գրել է (գրած եմ, գրած եւ, գրած է նշանակութեամբ), որով արդի արեւմտեան հայերէնի մէջ անցեալ ընդունելութեան եւ անով կազմուած բաղադրով ժամանակներու երկու ձեւեր գոյացան եւ զուգընթացօրէն կ'այրին ցարգ: Որովհետեւ հայերէնի բայերուն մեծագոյն մասը էլ կը վերջաւորի, սահմանականի եւ յարակատարի ձեւերուն այս նոյնութենէն առաջ եկած շփոթութիւնը, կ'երեւի, պատճառն եղաւ որ սահմանականի այս ձեւը անզի տայ եւ կիլիկեան հայերէնի սահմանականի ձեւն ընդհանրապէս անոր տեղ (Ինչ գրել, Ինչ գրել — եւն): Բայց որովհետեւ Ինչ, ինչ մասնակիով կազմուած սահմանականը չէր յարմար ժխտականի դառնալու, այսինքն՝ չէր յարմար բռնել ինչ գրել կամ ինչ գրել եւն, ուստի միայն ժխտական ձեւերը (Ինչ գրել, Ինչ գրել եւն) իրենց գոյութիւնը պահեցին լեզուին մէջ, թէեւ ցարգ ժխտական յարակատարի ձեւերուն հետ նոյնութիւն մը ունենան. զոր օրինակ՝ Ես միշտ հիմա օղի չեմ խմեր (— Թրքերէն՝ ինչիսիս) եւ այսօր ալ չեմ խմեր (— Թրք. ինչիս): Այս նոյնութիւնը գոյութիւն չունի — Լ վերջաւորող բայերու վրայ, օրինակ՝ Ինչ ի գրել (— Թրք. օգրաւ — Ինչ ի գրել):

1 Հմմտ. Հ. Այսրենեան, քնն. քերական. էջ 87. Հ. Ղ. Յովնանեան. Հետազոտութիւնք Նախնայ Ռաֆայէլի. էջ 254-51

օրոհում)՝ իսկ գոյութիւն ունի իւր վերջաւորող բայերուն միայն անկատարին մէջ. օրինակ՝ լէ՛ք իւր-եւր (= թըք. «եղայեմ-իշխոյմ» եւ «եղայեմ-իշխոյմ»), մինչդեռ ներկան կը տարբերի. ինչպէս՝ լէ՛ք իւր-եւր (= թըք. «եղայեմ») եւ չեմ իստեր (= թըք. «եղայեմ-իշխոյմ»)։ Չմոռնալով ըսել թէ ինչ որ բոլորք մինչեւ հիմա սահմանական ներկայի համար, եւ ինչ որ պիտի բռնէր սակե յետոյ, պէտք է հասկնալ անկատարի ձեւերուն համար ալ, որոնք եւս ներկայի կազմութեան ձեւերուն հետեւած են։

Սահմանականի (ներկայ եւ անկատար) երբորք ձեւը (գրում է՛, իստում է՛ եւս), առաջին անգամ հայ մատենագրութեան մէջ կ'երեւի ԺԳ. դարուն վարդան Արեւելցիի Տիեզերական պատմութեան մէջ «Քեզ աղօթքը են առնում» (= քեզ աղօթք կ'ընեն) խոսքով։ Այս ձեւը յատուկ է արեւելեան գաւառներու հայ բարբառներուն, եւ մինչդեռ իսկ, ինչ ձեւով սահմանականը տիրող կը դառնար հետզհետեւ արեւմտեան հայ բարբառներուն մէջ, այս ձեւն եւս կ'ընդհանրանար արեւելեաններուն մէջ, ինչպէս այսօր տիրողն եղած է կովկասացայտը աշխարհագրական, ինչպէս Գր. Վանցեան գիտած է՝, ներկայակերտ այս-ձը նշոյնն է ներգոյականի յատուկ ս-մին, որուն սկիզբը կը դառնէր հին հայերենի մէջ (օրինակ՝ ի միւս, ի միւսս, ի միլ ժրում եւս)։ Այս ս-մը իբրեւ ներգոյակերտ առնւնքուն. վրայ ընդհանրանալուն հետ բայերուն ալ անցաւ իբրեւ ներկայակերտ ճիշտ նման ներգոյականի մի այլ ձեւին (նախդրիւ տրական), որ նոյնպէս ծառայած էր բայերու ներկան կազմելու, ինչպէս տեսանք. այսպէս՝ գրում է՛ կը նշանակէ՝ գրելու մէջ եմ, ինչպէս է՛ գրել է՛ կը նշանակէր նմանապէս՝ գրելու մէջ եմ)։

Ու՛մ չէր կրնար յարմարիլ միավանկ բայերուն, ուստի արեւելեան հայերէնը ուրիշ ձեւ մը ստեղծած է միավանկ բայերու ներկային եւ անկատարին համար, այն է՝ գ-լու է՛, գ-լու է՛, լուլու է՛։ Գր. Վանցեան կ'ընթացէ թէ այս խն ալ ներգոյականն ծագած ըլլալ, ներգոյականի յատուկ է մասնիկը թաւալումը բային ետեւն անցնելով եւ մտապատկերներու զուգորդութեամբ իր հետ բերելով դարձար յոգնակի ներգոյականի սն։ Մենք այս մեկնութիւնը համոզմունքով գտնեք որով ըստ մեզ խնն ծագումը կը մնայ առ այժմ անյայտ։

Սահմանականի (ներկայ եւ անկատար) երբորք ձեւը, կազմուած իսկ մասնիկով, ԺԲ. դարէն սկսեալ կիրառութեան մէջ էր մասնաւորապէս յիշկեան հայերենի մէջ եւ հետզհետեւ ընդհանրանալով՝ տիրող դարձաւ արեւմտեան հայերենի մէջ, իսկ գառնալով իշի եւ միայն միավանկ գ-լու,

1 Հմմտ. Հ. Ղ. Յովսէփեան, Հետազոտութիւնք նախնայ ռապորէի, Վիեննա 1897, էջ 254։ Հասանական է թէ լեզուական այս ձեւին ծագումը շատ աւելի հին է, նախամատենագրական ժամանակներէն իսկ ըլլալով յատուկ մասնաւոր բարբառի մը։

2 Հմմտ. Գր. Վանցեան. Պատմ. Քերական. Արեւելահայ լեզուի. էջ 28։

3 Յմտ. Գր. Վանցեան. Պատմ. Քերական. Արեւելահայ լեզուի. էջ 30։

Գ-լու, լու բայերուն վրայ մնալով (իսկ գ-լու, իսկ լու) եւս)։ Այս խոսքն ծագումը հայտնի է արդէն Հ. Ղ. Յովսէփեան (Քերական. էջ 76), եւ անկէ ի վեր լուսագոյն մեկնութիւն մը տրուած չէ իսկին։ Մեր հին լեզուին մէջ կար իսկ բայով կազմուած ձեւ մը (նա իսկ ցոյց-նէր) իսկ ոչ ունէլ, իսկ ծայ եւս)։ Ասկէ առաջ եկած են իսկ ու տեսնէլ, իսկ ու հայ, իսկ ու ծայի նման ձեւեր, որոնք ներկայի իմաստը հշտապէս կու տային։ Վայ ու...։ ձեւը գործածուելով մարմնելով եղաւ իսկ, կ'ընթին ալ իր կարգին իշ, որով առաջ եկան արեւմտեան աշխարհաբարի այսօրուան ներկայ եւ անկատարի ձեւերը։

*

Հին սահմանականի ձեւը ստորագրականի եւ ապառնիկի տեղ գործածուելով՝ նշանակութեան եղանակաւորումներ կրած էր, ինչպէս տեսանք վերը։ Կ'երեւի թէ ներկայի յատուկ նոր ձեւ մը լեզուին մէջ ստեղծուելով հանգրծ՝ այս նոր ձեւն ալ հինին ազդեցութեան տակ, գերծ շմաց նշանակութեան նմանորինալ եղանակաւորումներէ, որով լեզուն պէտք տեսաւ ստեղծելու նորագոյն ձեւ մը որ բուն ներկան նշանակելու ծառայէր։ Արդարեւ իշ գրեմ, կ'ընթին եւս տարտմորեն կու տային ներկայի իմաստն եւ կրնային նաեւ նշանակել ոչ միայն «հիմա կը գրեմ», կ'ընթին, այլ նաեւ մերձաւոր ապագայի մէջ կը գրեմ, կ'ընթին եւս, այս կերպով ապառնիկի իմաստ մըն ալ տալով։ Լեզուին համար պէտք էր նաեւ այնպիսի ձեւ մը որ անպայմանօրէն ներկայի իմաստը տար եւ այս բանը անհրաժեշտ կը գառնար մասնաւոր թըքերէնի ազդեցութեան տակ որուն ենթակրկուած էր արեւմտեան աշխարհագրաբար եւ ուր ներկայի երկու որոշ ձեւեր կային. կ'ընթին (== կ'ընթին) եւ կ'եղանցում (== կ'ընթին)։ Հետեւաբար այս ազդեցութեան տակ ստեղծուեցաւ իւր մասնիկով կազմուած ներկան, թըքերէնի ներկայի կազմիչ եւրը (կ'եղանցում) փոխ առնուելով եւ գառնալով հայերէն իւր։

Արեւելեան հայերէնի մէջ սակայն ուսով ներկան յատկացուեցաւ բուն ներկային եւ առնութիւն անոր՝ ընդունելու եւ պահուեցաւ նաեւ արեւմտեանի իշով ներկան զոր առաստայ քերականներէն Մ. Արեւելեան յարմար յորընդործումը մը կը հոշէ ներգոյական ներկայ (իշ գ-լու) եւ ենթադրական անցնալ (իշ գ-լու)։

Սակայն իւր մասնիկի ստեղծումը երկուսի եւ ուրիշ մը քանի գաւառներու բարբառներուն, մինչդեռ ուրիշ գաւառներու մէջ ստեղծուեցան ներկայակերտ ուրիշ մասնիկներ, եւ ասկէ՝ զանազանութիւն մը ներկայի այլեւայլ ձեւերուն, որոնք ջարդի կ'գործածուէին եւս հայ բարբառներու մէջ։ Այսպէս՝ կ'ընթին Գր. (Հ. Գարահիւսի), կ'ընթին իսկ, գրեմ իսկ (Սմաթիւ, Մարցոյան), կ'ընթին իշ, իշմ իշ (Արաբիկ), կ'ընթին իշ, իւրգում իշ (Սեբասթիւ), կ'ընթին ու, իւրգում եւս։ Այս զանազան ձեւերուն մէջ գործածուած մասնիկներէն յետագայս իսկ հին իսկ... իսկ մնացորդն է, ինչպէս նաեւ յետագայս իշ։ Արաբիկի գաւառաբարբառն

